

En antifonmelodi och dess användning till olika texter

Adaptation, d. v. s. anpassning av nya texter till redan förefintliga melodier, kan i den gregorianska repertoaren be-läggas möjligen redan från andra hälften av 800-talet och har sedan framför allt praktiserats vid tillkomsten av nya fester för att förse gudstjänsterna med gregori-ansk musik. I stor omfattning har adap-tationer gjorts även i senare tid, särskilt från 1800-talet, då den från Solesmes in-spirerade koralrenässansen började.

Alltsedan reformationen har inom Svenska Kyrkan ansträngningar gjorts att förse de gregorianska melodierna med svensk text. I fråga om t. ex. mässans ordinarium och de rimmade sångerna har svårigheterna inte varit så stora. Ti-degårdens försvenskning var däremot ett företag av en annan storleksordning, och det är först i vårt århundrade som man på allvar tagit itu med det och kunnat genomföra det. De första mogna frukter-na av detta arbete, Adells och Peters' Det Svenska Antifonalet, del I och II, har emellertid inte inneburit att arbetet av-stannat. Tvärtom igångsatte Adell på 1950-talet ett fortsatt studiearbete på bred bas, både betr. tidegårdsantifoner och introitusantifoner.

Principer för adaptation av svensk text till de gregorianska introitusmelodierna har i denna tidskrift senast behandlats av Adell och Lars Hartman (Sv. Guds-tjänstliv, 1961). I denna artikel skall dis-

kuteras hur man kan gå tillväga i fråga om tidegårdsantifonerna. Jag skall redo-visa avsnitt av en undersökning av en bestämd antifonmelodi, som kanske har särskilt intresse ur adaptationssynpunkt, eftersom den använts till ett mycket stort antal texter i de romerska antifonalena. Det är den antifonmelodi, som brukar hänföras till modus 4 A och i A. Gevaerts arbete "La Mélopée antique dans le chant de l'église latine", 1895, går under beteckningen Thème 29. I Det Svenska Antifonalet, del I, 1949, är melodien re-presenterad med ett exempel, i del II, 1959, med nio. Den Svenska Mässboken, II, 1944, har tre exempel.

Min undersökning har tillgått så, att samtliga 4 A-antifoner i de romerska an-fonalena AR och AM bokstavligt blivit kartlagda, d. v. s. satts upp under varandra tabellariskt i en stor översikt. AR och AM innehåller vardera 69 olika texter till denna melodi. Även de 22 exemplen i LR, 3 exempel i LU och 12 funna exempel i Aspöboken från 1560-talet samt det enda exemplet i Liber Cantusböckerna, 1620 resp. 1623, har medtagits. Stickprov har tagits i Cod. F 160 från 1200-talet i Wor-

Förkortningar:

AR = Antifonale Romanum, AM = Antifonale Monasticum, A I = Det Svenska Antifonalet, I, A II = Det Sv. Antifonalet, II, LR = Liber Responsorialis, LU = Liber usualis, MB = Den Svenska Mässboken, II.

cesters katedralbibliotek (faksimileutgåva i *Paléographie musicale* XII).

Ett resultat redan av detta förberedande arbete var, att någon originalform eller över huvud taget någon entydig form av melodien inte kunde fastställas. Man kunde likna den vid en levande organism, som vid varje tillfälle antar den form som omständigheterna (här = texten) kräver. Trots att ett mycket litet antal av alla undersökta utformningar befinns vara exakt lika beträffande accenter och stavelseförhållanden, kunde ingen tvekan om melodins identitet råda.

Johner o. a. har indelat melodien i för- och eftersats, vardera tvådelade. För min detaljanslys var det ändamålsenligare att indela den i tio *motiv*, A–K. Denna indelning motsvarar den först nämnda på det sättet, att A–B resp. C–D utgör försatsens båda led, E–G resp. H–K de två leden i eftersatsen. Alla motiv kan ha en, i några fall två rytmiska tyngdpunkter. Samtliga motiv kan ha olika utformningar, som jag betecknat som *alternativ*, A 1, A 2, A 3 o. s. v. efter frekvensen i det undersökta materialet.

Melodien är syllabisk med inströdda tvåtonsgupper, vilkas frekvens och placering beror av den text som är adapterad. Någon enstaka gång kan en tretonsgrupp, eller t. o. m. en fyrtonsgrupp, förekomma.

Melodien samlar de olika texternas tyngdpunkter företrädesvis till vissa accenttoner. Det visar sig dock att accenttonerna har olika valör. Några toner får alltid accentuerad stavelse. Det har här markerats med '. Andra toner *kan* få betonad stavelse men kan också vara obetonade. Det markeras med ('). En tredje

kategori har flyttbar accent, som markeras med $\leftarrow$

Notexempel 1 ger en överblick och sammanfattning av undersökningens resultat. Det bör observeras, att de olika alternativen till ett motiv fritt kan kombineras med alternativen till följande motiv. De alternativ, som ställts överst, är som nämnts de inom resp. motiv mest frekventa. Som helhet bildar de inte någon "urform" av melodien. En viss utformning av melodien kan alltså bestå av t. ex. A 1 + B 3 + C 2 etc.

Det kan här inte bli fråga om att redovisa motivundersökningen i dess helhet utan endast några motiv, som är särskilt ägnade att belysa de adaptationer, som gjorts i de svenska böckerna och av vilka några skall tas upp till granskning längre fram.

MOTIV A. *Alternativ A 1*: Tonerna g–a används vid tvåstaviga initier, a–g–a vid trestaviga. Tonerna g–a kan vid enstavigt initium sammandragas till en tvåtonsgrupp. Accent kan ligga på första och andra tonen men inte på tredje. Alla tre tonerna kan också vara obetonade.

Alternativ A 2: synes förekomma endast vid antifonerna Ex Aegypto och Ad te Domine.

MOTIV B. *Alternativ B 1*: utnyttjas a) vid enbart spondéer och b) vid enbart daktyler, varvid en "hjälpaccentnot" (epenthesis anticipata) inträder, därför att neumen c–d är oupplöslig. Alternativ B 1 har endast en accent. B 1 kan också användas som initium, då texter, som egentligen är för korta för melodien, blivit adapterade. Texten måste då börja med betonad stavelse, som lägges direkt på den accentuerade neumen c–d eller

dess anticipata. Ex: AR 440 "O mors", AR 127 "Domine".

Alternativ B 2: utnyttjas vid spondé, föregången av 1–3 stavelser. Det kan ha en eller två accenter.

Alternativ B 3: används vid daktyl, föregången av 1–4 stavelser. Det har två accenter.

Alternativ B 4: används vid ett fåtal antifoner såsom AR 359 "Thesaurizate vobis", Aspö 144 "Gloriosus".

MOTIV E. Första d:et kan utgå. Toner a–d kan sammandragas till en neum. Tonen a drar vanligen till sig accenten. Första och tredje tonerna är vanligen obetonade. Alla tre kan också vara obetonade.

MOTIV F. *Alternativ F 1* används av AR, LR, Aspö och Liber Cantusböckerna. Eventuell accent läggs på tonen h, inte på c. *Alternativ F 2* används f. a. av AM. AR har 10 exempel. Eventuell accent läggs även här på första tonen, c.

Alternativ F 3 förekommer vid tre antifoner och förefaller vara en utvidgning av F 2.

MOTIV G. *Alternativ G 1* har en fast accent, som kan föregås av upp till tre inskjutna toner, varav den första kan ha accent. Toner a g a g kan sammandragas två och två eller utnyttjas som enskilda toner. Accenten är fast så när som på två undantag.

Alternativ G 2: Den sista tonen i motiv G kan också fungera som första ton i motiv H.

MOTIV H. *Alternativ H 1.* Eventuell accent läggs normalt på lägsta tonen f.

Alternativ H 2: Dess första ton kan vanligen hänföras till motiv G. Även i det trettoniga alternativet H 2 ligger ev. accent normalt på lägsta tonen, f.

MOTIV I. *Alternativ I 1:* används för att rymma 1–2 stavelser före slutaccenten i motiv K. Toner a kan sammandragas. Eventuell accent faller normalt på första tonen, a. *Alternativ I 2:* Vid daktyl före slutaccenten i motiv K eller vid fallande peon inskjutes en genomgångston, b, som kan sammandragas med föregående a till en neum. Eventuell accent faller på a.

Alternativ I 3 används vid daktyl eller fallande peon endast av AM.

MOTIV K. *Alternativ K 1:* Liksom motiv D har motiv K fast accent, textens sista accent, och kan ha en, två eller tre toner liksom i motiv D, beroende på om textens accent faller på ultima, paenultima eller antepaenultima. *Alternativ K 2* används endast av AM vid daktyler samt i Liber Cantusböckerna.

Svenskspråkiga adaptationer

Den Svenska Mässboken II har tre exempel på adaptationer till 4 A-antifonen. Till det första uppges som förlaga AR 243 Ego autem (notex. 2). Som framgår av motivundersökningen gör man det inte bara onödigt svårt för sig genom att utpeka en enda latinsk text som förlaga. Utan kännedom om hela antifonbeståndet kan man ledas helt vilse. Det måste här bli fråga om att granska hela formelsystemet för att ur det samlade materialet försöka få fram de vanligaste tillvägagångssätten för stavelse- och accentplacering.

AR 243 A B C D E F G H I K
 E-go au-tem ad Do-mi-num a-spi-ci-am et exspec-ta-bo De-um Sal-va-to-rem me-um.
 B1

MB 45
 Stora äro de under du har gjort, Herre min Gud, och de tankar du har tänkt för oss, dig är intet likt.
 B3

Korrigerad form;
 Stora äro de under du har gjort, Herre min Gud, och de tankar du har tänkt för oss, dig är intet likt.
 B2

Mässbokens ackompanjemang till antifonen visar genom ackordväxlingarna (här markerade med understrukna stavelser) på vilka toner Mässbokskommittén lagt textens accenter eller bara iktus. Mässbokens divisiotecken har här tagits med. Däremot har hänsyn inte tagits till MB:s olika notvärden. Motivgränserna har för orienteringens skull inprickats även i mässboksversionen.

Förlagan har visat sig omöjlig att helt följa. I stället för dennas alt. B 1 har man valt B 3. Textens accentförhållanden gör emellertid att man hellre borde ha valt B 2. Cesurtecknet, en divisio minima, mitt i motiv C saknar varje förebild och gör våld på den musikaliska frasen. Iktustecknet vid "Herre" jämte ackordväxlingen i ackompanjemanget visar att to-

nen d över "min" skall uppfattas som inskjuten och obetonad. I det undersökta materialet har bara ett exempel på sådan behandling av motiv D kunnat hittas,¹ och det ser ut att vara ett extremt undantagsfall, som troligen inte spelat någon roll för utformningen av Mässbokens antifon. Någon motsvarighet till den tilläggsnot i motiv E, som Mässboken har över ordet "och" har jag inte kunnat påträffa någon annanstans. Även i motiv K har utan förebild en not tillagts före slutaccenten. I båda fallen kan det "ovanliga" förfaringssättet lätt undvikas, som ses av den korrigerade formen.

AR 243 har använts som förlaga även till MB s. 76 (notex. 3).

¹ Liber Usualis, s. 701.

AR 243 A B C D E F G H I K
 E-go au-tem ad Dominum a-spi-ci-am et exspec-ta-bo De-um Salva-to-rem me-um.

MB 76
 Herre, jag ropar till dig, skyn-da till mig, lyssna till min röst, då jag nu ro-par till dig.

Korrigerad form.
 Herre, jag ropar till dig, skyn-da till mig, lyssna till min röst, då jag nu ro-par till dig.

Det vanliga tretoniga A-motivet har av någon anledning inte utnyttjats av MB. Den tydligt tvådelade texten i försatsen kan naturligt anpassas till melodins tvåledade försats. (Se korr. form.) Bundenheten vid en enda förlaga har medfört en omotiverad cesur mitt i motiv C, och accenten i ordet ”skynda” har kommit på en neum, som ingenstans i det undersökta materialet är accentbärande. Mässbokens behandling av motiv D kan inte beläggas. En onödig och omöjlig not har inskjutits under ordet ”då” i motiv H. Det vanliga tillväggångssättet i detta fall visas i den korrigerade formen. Inte heller kan den inskjutna noten före slutaccenten i motiv K beläggas. Förlagans accentförhållanden har inte heller här beaktats.

Som förlaga till MB 34, Herren är min Herde, anges endast *Ecce veniet Dominus*. (Av AR:s två antifoner med dessa begynnelseord är endast AR 237 möjlig som förlaga).

Denna adaptation synes ha blivit den mest korrekta av Mässbokens tre, bl. a. därför att relativt god överensstämmelse råder mellan stavelseantal och accentförhållanden i de båda texterna. Man kan emellertid ifrågasätta det nödvändiga i att under denna klart tvådelade melodi lägga en och en halv psaltarvers, d. v. s. en tredelad text. (Vers 2 lyder: Han låter mig vila på gröna ängar, han för mig till vatten där jag finner ro.)

Även om man bortser från dessa synpunkter kan adaptationen som sådan kritiseras. Det tvåstaviga ”Herde” bör få alternativet B 2, för spondéer, alltså c—e d. En scandicus c—e—d kan inte beläggas vare sig i AR eller AM. Ordet ”vila” är

felplacerat. De båda sammandragningarna till neumer över båda stavelserna kan inte beläggas. Accent på tonen c i motiv F förekommer visserligen i en enda antifon, AR 242, men det finns ingen anledning att tillgripa den mera särartade antifonen AR 242 — och MB torde knappast ha gjort det — när den svenska texten mycket smidigt kan anpassas till förlagan enligt de vanliga mönstren, som redovisas i motivundersökningen. Orden ”mig vila” bör alltså ha tonerna h—c a—g a.

Slutligen skall några emendationsförslag till antifoner ur Det Svenska Antifonalet I och II presenteras.

Som förlaga till A I 178 anges AR 88 *Judicasti Domine*.

Den valda svenska texten, hämtad från Ef. 2:31 börjar: ”honom tillhör äran...” Från parallellstället Fil. 4:20 ”Men vår Gud och Fader tillhör äran...” har man lånat orden ”Vår Gud” som ersättning för ”honom”. Den första, tillagda, tonen a i motiv A kan inte beläggas och förstör också melodins balans. För musikens skull bör man nöja sig med att ersätta ordet ”honom” med bara ”Gud”. (Om man skall göra större ingrepp i bibelöversättningen, t. ex. R. Holtes förslag ”Äran är Guds i hans kyrka”, kan också diskuteras.) Av någon anledning har man inte använt alternativ B 3 för ordet ”församlingen”, dvs. tonerna c c d-e d trots att förlagan enligt ”reglerna” har detta alternativ för ordet ”Domine”. En extra, betonad, not över stavelsen ”släkt-” kan inte beläggas. Accenten måste komma på tonen h i motiv F. Däremot kan en extra not g infogas före accenten i motiv G.

A II 392

Saligt är det folk, som vet vad jubel är, de som vand- ra, o Her-re, i ditt an- siktes ljus.

Korrigerad form:

Saligt är det folk, som vet vad jubel är, de som vand- ra, o Her-re, i ditt an- siktes ljus.

Orden "släkten igenom" bör alltså ha tonerna h c a g a.

Från Det Svenska Antifonalet II väljer jag antifonen sid. 392, som har AR 856 Stetit Angelus som förlaga (notex. 4).

För orden "det folk" bör alternativet B 1 väljas. För att B 3 skall kunna användas fordras nämligen ytterligare en stavelse. I eftersatsen måste samma anmärkning göras mot behandlingen av motiv F som i föregående exempel. Accenten i ordet "vandra" måste komma på det betonade h:et och den behövliga extra noten läggas i motiv G. För slutorden "ansiktes ljus" har man valt alternativ K 2, varigenom den musikaliska accenten obönhörligt faller på stavelsen "sik-" i "ansikte." Alternativ K 2 kan endast användas vid daktyler. Tonerna g-a över ordet "ditt" kan inte sammandragas till en neum. För "ansikte" finns ingen annan utväg än alternativ I 2 och ordet "ljus" får slutaccenten, varemot knappast någon anmärkning kan riktas.

Som inledningsvis påpekats har adaptation förekommit i den gregorianska repertoaren under åtminstone de senaste tusen åren. Den melodi som här undersöks, är ett exempel på fullständig adaptation och torde vara den, som uppvisar det största antalet olika texter. Av de äldsta och bästa handskrifterna har t. ex. den redan nämnda Worcesterhandskriften, som representerar en mycket ur-

sprunglig romersk tradition, 90 texter och Klosterneuburg-antifonalet 105.¹ Adaptationen till denna melodi av texter med olika stavelse- och accentförhållanden har möjliggjorts genom variantbildningar i alla dess delmotiv. Ett detaljstudium avslöjar vissa regler för deras användning i de nu gällande romerska antifonalerna. Så får t. ex. tilläggsnoter inte infogas var som helst, accentstavelser inte placeras var som helst, neumer inte bildas och upplösas efter gottfinnande.

Förekomsten av adaptation på latinskt område torde vara ett stöd för det berättigade i att även anpassa svensk text till de gregorianska melodierna. Men ett acceptabelt resultat kan bara uppnås, om man följer de latinska adaptationsmetoderna. Därvid kan det i vissa fall visa sig nödvändigt att företa jämkningar i den svenska bibeltexten. En revision av musiken i Det Svenska Antifonalet I och II, vars nödvändighet redan Arthur Adell talade om och som han själv påbörjade, kommer att utnyttja resultaten av det studiearbete som bedrivits inte bara i vårt land utan även i Danmark, särskilt av Finn Viderø.²

Gudrun Zethelius

¹ Die Musik in Geschichte und Gegenwart, I sp. 538.

² Se bl. a. Dansk Musiktidskrift, Dec. 1964. "Om gregoriansk sang på dansk".